

Чистяк Д. О.,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕКСТОВА КОНЦЕПТОСФЕРА БЕЛЬГІЙСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ В ТЕОРЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ АЛЬБЕРА МОКЕЛЯ

Анотація. Статтю присвячено реконструкції концептуалізації провідних лінгво-філософських, лінгво-естетичних та лінгвопоетичних аспектів праць знакового теоретика бельгійського символізму А. Мокеля. Також аналізується їхня перспективність у контексті провідних досліджень концептуалізації художнього тексту в символістський період.

Ключові слова: текстовий концепт, символ, лінгвопоетика, бельгійський символізм, авторська картина світу.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження авторської картини світу в текстах знакових європейських письменників полягає у включеності процесів концептуалізації в широкі культурні семіотичні контексти, що генерують структурно-семантичне ядро художнього тексту. Таке спостереження ще більшою мірою стосується теоретичної концептуалізації засад побудови картини світу певного культурного ареалу, а також певного літературного напрямку (в цьому разі – бельгійського символізму).

Метою статті є моделювання провідних лінгво-філософських, лінгво-естетичних та лінгвопоетичних аспектів праць знакового теоретика бельгійського символізму А. Мокеля в лінгвокогнітивному та лінгвопоетичному аспектах аналізу, закладених у працях Г. Вінокура [1], О. Кагановської [2], Ю. Лотмана [3], В. Бурбело [4], О. Селіванової [5] і розвинутих нами в низці праць [6; 7]. Предметом дослідження виступає авторська концептуалізація в теоретичних текстах А. Мокеля та низки інших представників франкомовного символістського руху, а об'єктом дослідження – вербалізоване структурно-семантичне ядро авторської картини світу А. Мокеля. Наукова новизна статті полягає в першому комплексному аналізі елементів авторської концептуалізації А. Мокеля в проекції на провідні тексти авторів бельгійської та французької символістської шкіл, хоча розпорошені елементи такого аналізу простежуються в працях М. Оттена [8; 9], П. Горсека [10] і Д. Чистяка [6; 7].

Виклад основного матеріалу. Бельгійський письменник і науковець А. Мокель (1866–1945) – багатогранна постать у мистецькому житті франкомовного літературного процесу кін. XIX – поч. XX ст. У 1886–1892 рр. він очолював одне з найавторитетніших видань символістського спрямування – часопис «Валлонія», у редакційній колегії якого окрім видатних бельгійських письменників Е. Верхарна, М. Метерлінка та Ш. Ван Лерберга брали участь і французькі метри – С. Малларме, Ф. В'єле-Гріффен, Р. Гіль, А. де Реньє і молодий А. Жід. І якщо поетична та прозова авторська творчість А. Мокеля (збірки поезій «Трохи наївна басчкопісенька», 1891; «Сяйва»,

1901; дилогія «Вогонь зникомий» та «Вогонь безсмертний», 1923–1924, а також збірка малої прози «Оповідки для вчорашніх дітей», 1908) нині втратила свого читача, хоч і становить цінний документ про основні новаторські тенденції у символістській поезії, то його літературно-критична спадщина (трактати «Слово про літературу», 1894; «Герой – Стефан Малларме», 1898), а також літературні портрети Е. Верхарна (три видання – 1895, 1917 і 1933 рр.), Ш. Ван Лерберга (1904) та М. Ельскампа (1934) постають важливою рефлексією не лише над творчістю провідних бельгійських письменників, але також містять важливі узагальнення філософського, зокрема естетичного, а також лінгвопоетичного плану. Промовистим є той факт, що останнім часом саме літературно-критична творчість головного редактора «Валлонії» стала предметом низки перевидань і філологічних розвідок [6; 7; 8; 9; 10], тоді як ще півстоліття тому в найбільш документованій чотиритомовій студії франкомовного символізму Г. Мішо «Поетичне послання Символізму» [11] їх не було розглянуто й оцінено належним чином. У рамках нашої статті обмежимося розглядом тих положень праць А. Мокеля, котрі розкривають базові концептуальні схеми функціонування естетики й поезики письменників символістського напрямку шляхом фіксації провідних лінгвофілософських та лінгвопоетичних елементів авторської картини світу в їхніх текстах.

Філософську систему А. Мокеля не можна назвати стрункою, але в ній можна виділити низку констант, які при комплексному філологічному аналізі стають індикаторами його авторської концептуалізації й водночас проєктуються як теоретичні засновки на творчу спадщину таких представників бельгійського символізму, як Е. Верхарн, М. Метерлінк, Ш. Ван Лерберг та М. Ельскамп.

Текстовий концепт ДУША функціонує в А. Мокеля в інтеракції з іншими концептами: як синтез розрізнених ІДЕЙ («лише через феномени, ідеї, можна пізнати Я» [9, с. 81]), що виявляються в РИТМІ («чуттєва форма нашого чистого інстинкту (...) народжується з бажанням до самоідентифікації» [9, с. 124]), який прагне реалізуватись у вищих формах ГАРМОНІЇ («органічне поєднання порухів» [9, с. 4]). Таким чином, РИТМ є об'єктивацією душевного пориву до самопізнання та самовдосконалення через продукування ідеальних форм мистецького твору. Тут відчуваються впливи концепту ВОЛЯ з відомої праці А. Шопенгауера «Світ як воля і уявлення», адже німецький філософ також фіксував саме за мистецьким, зокрема музичним твором можливість реалізації «я» шляхом нівеляції свого суб'єктивного начала в тотальній присутності ідеальної музики.

Натомість концепт ІДЕЯ слушно розглядати як реалізацію платонівської ідеологеми Ейдосу як проекції божественного Блага (пор. в А. Мокеля: «ритм (...) шукає мети: якийсь образ або один фрагментарний образ у всіх дзеркалах, що відбивають його в ньому, або навіть трохи поза ним» [9, с. 5]). Письменницький акт таким чином постає реалізацією анамнези Ейдосів, що продукує відчуття Гармонії: «шукаючи в речах образ нескінченного, змушуючи речі висловити нескінченне [митець] розкриває в собі знак себе» [9, с. 6]. Як слушно зауважив академік П. Горсекс, концепт РИТМ можна зіставити з концепцією свідомості як низки змінних, незалежних один від одного станів в А. Бергсона [10, с. 39].

Якщо концептуалізація ІДЕЙ в А. Мокеля позначена впливами платонізму, то сам концепт ДУША, вочевидь, лежить у парадигмі естетики енського гуртка романтиків, передусім філософських засновків інтегрального ідеалізму Фіхте (концепти «Я» і «Над-Я») й натурфілософії Шеллінга: «Душа існує лише у формі Ритму, як проекція до певної мети, до нескінченного, і ця мета – власна самість» [9, с. 82] і конкретніше – «пошук усвідомленого Над-Я» [9, с. 7], у якому концепт ДУША реалізується у формі БОГА, «упорядкує і вдосконалює усе, що досі здається неупорядкованим і недосконалим» [9, с. 180], «наблизиться до Бога як вищого створіння майбутнього, найповнішого справдження Ритму» [9, с. 86]. Концепт ГАРМОНІЯ також постає еманцією божественного у Я: «У наших глибинах (...) є відчуття Бога, який від години до години дедалі ясніше втілюється в нас» [12, с. 66]. Слушно додати до цих інтерактивних впливів ідеї Ф. Шлегеля про свідомість безмежного та Новаліса про трансцендентальне «я», що лежать у тій самій концептуальній площині.

Професор М. Оттен слушно зауважив у листуванні А. Мокеля з П. Шампанем впливи індуїстської філософії (концепт АТМА як вища форма реалізації людського «Я», потенційно закладена в людині еманцією божественної енергії Брахми): «Ми на шляху до справдження в усвідомленому Я; ця еволюція не закінчиться зі смертю. Адже «Я» має порив до нескінченного і прагне поєднатись із божественним, еманцією якого постало» [9, с. 11].

Концепт НАТХНЕННЯ постає в естетиці А. Мокеля об'єктивацією вітального РИТМУ в плані прагнення до реалізації себе в ідеальній формі НАД-Я. Натомість концепт ГАРМОНІЯ є «живим знаком краси» [9, с. 14], тобто втіленням у художньому творі в плані проекції пропорційного ідеалу божественної КРАСИ і наближає людину до осягнення ІСТИНИ. Вочевидь, у цих тезах вчувається вплив платонівської естетики, а також неоплатоністичної парадигми, розвинутої згодом у працях Отців Церкви. Ідея А. Мокеля про те, що «мистецтво сягає Істини через Красу» [9, с. 84] дуже поширена не лише в символістській естетиці, а релевантна і для патристики, і для французького романтизму, і для енського гуртка романтиків. Природно, що в такому контексті присутня в А. Мокеля і концептуалізація МИСТЕЦТВА як «одного зі шляхів пізнання, самопізнання через ГАРМОНІЗАЦІЮ ПОТЯГІВ» [9, с. 17] ритмічної природи і через популяризацію ідеальних образів серед найширших кіл читацької аудиторії. Шляхом якнайширшого продукування ідеальних образів, а також функціонування гармонічних структур у художньому тексті має реалізуватися концепт ВСЕЗАГАЛЬНОГО ТВОРУ

як вищої реалізації людського духу в плані єднання із Богом. При цьому в процесі формування мистецьких зразків слід відзначити примат чуттєвого начала над раціональним, кардіоцентричну тенденцію як корелят естетичного ефекту: «для людей існує лише одна всезагальна істина – і це істина почуттів (...) вічна істина серця» [9, с. 18].

Естетичні тези філософської концепції А. Мокеля нерозривно пов'язані з його спостереженнями в царині поезики художнього тексту. Передусім науковець визначає поетичне мистецтво як найвищий рівень ідеалізації доколишнього життя шляхом інтеграції інших мистецтв: «Поезія не є музикою, не є скульптурою, не є малярством, не є архітектурою чи мораллю, але вона має стати філософською відповідно до свого ідеалу: нехай вона стане архітектурно упорядкованою, нехай образність буде художньою, нехай ритми й гармонія сягають музики (...), адже вона живиться всіма мистецтвами і всіма ідеями» [9, с. 111]. В образотворенні А. Мокель передбачає абстрагування від реальності, узагальнене бачення ідей і явищ: «слід розглядати людину в її есенції (...) над матеріальним і часовим простором для розгляду людського як абсолютної величини» [9, с. 27], для чого пропонується використання топіки надчасових бувальщин («вони не належать до жодного століття і являють своїм свідкам не надто реальну форму» [9, с. 28]), а також дистанціювання від буденних сюжетів («вищим рівнем реалізації цього задуму могла би стати пантоміма в найтонших відтінках тиші (...), щоб ритм жестів ставав начерком тієї легкої музики, якій обарвленням і гармонією стало б мовчання (...) я мрію про далекі-далекі яви, де в суголоссі народних хорів наївні персонажі знерухомлювались би на золотому тлі» [9, с. 240]).

Саме з такими технічними рекомендаціями А. Мокеля слід пов'язати функціонування концепту СУГЕСТИВНІСТЬ, який приступний (але не описаний докладно) також у символістському маніфесті Ж. Мореаса (1885) [13, с. 28] і в загальновідомих тезах С. Малларме [13]. На відміну від останнього, перейнятого пошуком інтелектуальних маніпуляцій із Ідеалом, бельгійський філолог фіксує кардіоцентричну тенденцію, а також оніристичний компонент сугестивного образотворення: «Наше прагнення Нескінченного (...) можна перекласти лише неясним, образами, котрі безперестань навіюють нам сон, котрий перевершує їх» [9, с. 213]. Таким чином, концепт СУГЕСТИВНІСТЬ постає проекцією та об'єктивацією на рівні технічного втілення в художньому образотворенні РИТМУ «Я» до «НАД-Я».

Найвищим рівнем образотворення в художньому тексті А. Мокель вважає символізацію. При цьому відзначимо, що концепт СИМВОЛ у бельгійського філолога проходить певну еволюцію: від «фігурального вираження певної Ідеї» (у статті «Література образів», 1887) [9, с. 37], що, власне, можна означити як алегорію – до значно ширшої естетичної концепції символічного, викладеної в працях 1894–1915 рр. Згідно з нею, поет постає агентом Ідеалу: «Поет схоплює ідеальні зв'язки між Формами, а символ постає з раптового поєднання між ними, оскільки вони відтепер поєднані шляхом імпліцитного *ідеального поєднання*. Це має бути гармонійна злука неповних розрізнених форм, раптове зближення яких виявляє ідеальне значення» [9, с. 87]. Ідеал, вочевидь, тут слід розуміти як

реалізацію РИТМУ ДУШІ, інтуїтивне вчування образності в есенцію «Я»: «поетова інтуїція – то, може, не що інше, ніж схоплення асоціативних і координаційних зв'язків між формами: деталями, образами, виразами, що відсилають одні до одних і загалом – послідовність образів і їхніх значень загалом. Навіювання такої інтуїції може бути ознакою довшеного твору мистецтва» [9, с. 43]. Синтезуючи основні ідеї цієї концепції, зауважимо, що символ постає способом осягнення і декодування дійсності, який полягає в інтуїтивному синтезі образного потенціалу, що уможливує плюралізм його інтерпретацій.

На лінгвопоетичному рівні естетична концепція А. Мокеля обґрунтовує функціонування таких новаторських символістських прийомів, як вивільнення ритмічної структури вірша (підпорядкування метричних структур логіці смислу, образу, а також музичному інструментуванню), розширення ефонічної структури тексту, через алітераційно-асонансний плюралізм і пошук звуко-символічних потенцій твору. Ми також відзначали полеміку Р. Гіля й А. Мокеля в площині фоносемантичних аналогій і функціонування гармонічних структур віршованого тексту [7, с. 224]. Зауважимо лише, що вони також підпорядковані концепту РИТМУ як моделювальної форми не лише образотворення, а також фонічної організації художнього твору.

Висновки. Проведений нами аналіз базових текстових концептів у працях теоретика бельгійського символізму А. Мокеля засвідчив функціонування низки лінгвоментальних структур, що генерують концептуалізацію символістської естетики та поетики. Принципове новаторство цього філолога полягає в продукуванні стрункої естетичної платформи, позначеної впливами філософії німецького романтизму (Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. фон Шеллінг, А. Шопенгауер), а також індуїстської традиції, що містить суттєві відмінності від французької символістської школи (С. Малларме, Ж. Мореас, Р. Гіль) в плані концептуалізації символічних засад знакутворення та образотворення. Перспективним вважаємо простежити, яким чином засновки естетичної концепції А. Мокеля вплинули на концептуалізацію в текстах представників знакових письменників бельгійського символізму (Ж. Роденбах, Е. Верхарн, М. Метерлінк, Ш. Ван Лерберг, М. Ельскамп).

Література:

1. Винокур Г.О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика / Г.О. Винокур. – М.: Наука, 1990. – 452 с.
2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / О.М. Кагановська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
3. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера / Ю.М. Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.

4. Бурбело В.Б. Лінгвопоетика французької словесності ІХ – ХVІІІ ст. // В.Б. Бурбело. – К.: Київський університет, 1999. – 251 с.
5. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К.: Брама, Изд. Вовчок Р. Ю., 2004. – 336 с.
6. Чистяк Д.О. Засади лінгвопоетичного аналізу символу й міфу в ранній творчості Моріса Метерлінка / Д.О. Чистяк // Мовні і концептуальні картини світу / відп. ред. О.І. Чердиченко. – 2010. – Вип. 31. – С. 185–190.
7. Tchystiak D.O. Concept SYMBOLE PHONETIQUE dans la réflexion esthétique du symbolisme belge / D.O.Tchystiak. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / гол.ред. І.В. Ступак. – Серія «Філологія». – 2014. – Вип. 8. – Том. 1. – С. 223–225.
8. Otten M. Paysages du Nord. Études de littérature belge de langue française / M. Otten. – Bruxelles: Le Cri, 2013 – 310 p.
9. Mockel A. Esthétique du Symbolisme / A. Mockel [Étude par M. Otten]. – Bruxelles: Palais des Académies, 1962. – 256 p.
10. Mockel A. Propos de littérature (1894), suivis de Stéphane Mallarmé, un héros (1899) et autres textes [Étude par Paul Gorceix] / A. Mockel. – Paris: Honoré Champion, 2009. – 286 p.
11. Michaud Guy. Message poétique du symbolisme / G. Michaud. – Paris: Librairie Nizet, 1947. – 703 + 120 p.
12. Mockel A. Emile Verhaeren / A. Mockel. – Paris: Mercure de France, 1895. – 72 p.
13. Moréas J. Les premières armes du symbolisme. – Paris: Vanier, 1889. – 52 p.
14. Mallarmé S. Œuvres complètes / S. Mallarmé [texte établi et annoté par H. Mondor et G. Jean-Aubry]. – Paris: Gallimard, 1945 – 1660 p.

Чистяк Д. А. Текстовая концептосфера бельгийского символизма в теоретических работах Альбера Мокеля

Аннотация. Статья посвящена реконструкции концептуализации основных линво-философских, линво-эстетических и лингвопоэтических аспектов работ знакового теоретика бельгийского символизма А. Мокеля. Также анализируется их перспективность в контексте главных исследований концептуализации художественного текста в символистский период.

Ключевые слова: текстовых концепт, символ, лингвопоэтика, бельгийский символизм, авторская картина мира.

Chystiak D. The textual conceptualization of Belgian Symbolism in theoretical works of Albert Mockel

Summary. The article is devoted to the reconstitution of the conceptualization of basic philosophical, aesthetical and poetical peculiarities in works of Albert Mockel, a prominent theoretician of Belgian Symbolism. Besides, their relevancy is proved in comparison with other researches in conceptualization of literary text during the Symbolist period in French-speaking cultural area.

Key words: Belgian symbolism, textual concept, poetics, symbol, author's worldview.